

## ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕХАНІЗМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

**Віктор ЛАДИЧЕНКО**

*доктор юридичних наук, професор,  
завідувач кафедри міжнародного права  
та порівняльного правознавства*

*Національний університет біоресурсів і природокористування  
України  
м. Київ, Україна*

Особливої актуальності для України проблематика забезпечення екологічної безпеки набуває в умовах значних екологічних втрат, спричинених збройною агресією, що призвела до масштабного забруднення територій, руйнування природних екосистем, деградації земельних та водних ресурсів. У цьому контексті важливу роль відіграють норми міжнародного екологічного права та правові інструменти Європейського Союзу, спрямовані на забезпечення високого рівня захисту довкілля та відшкодування шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу.

Важливого значення ця проблематика набуває в контексті європейської інтеграції України, що передбачає адаптацію національного законодавства до правових стандартів Європейського Союзу та впровадження ефективних механізмів охорони довкілля. Право Європейського Союзу містить розвинену систему правових інструментів, спрямовану на попередження та компенсацію екологічної шкоди, які можуть бути використанні для вдосконалення національного правового регулювання та формування ефективної системи екологічної відповідальності.

**Метою роботи** є порівняльно-правовий аналіз європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, виявлення їх основних недоліків та визначення перспектив їх застосування для забезпечення ефективного відшкодування екологічної шкоди та вдосконалення правових механізмів захисту довкілля в Україні.

Під довкіллям зазвичай розуміють усе, що оточує людину на Землі. Водночас упродовж останніх десятиліть зміст цього поняття дедалі більше набуває екологічного наповнення, і довкілля все частіше ототожнюють передусім із природним середовищем. На жаль, сучасне людство, яке значною мірою орієнтоване на ідеї «суспільства

споживання», не завжди замислюється над довгостроковими наслідками погіршення екологічного стану планети.

Право Європейського Союзу формує комплексну систему правових механізмів, спрямованих на забезпечення охорони довкілля та відшкодування екологічних збитків. Основою цієї системи є принцип превенції шкоди, принцип «забруднювач платить» та інтеграція екологічних стандартів у всі сфери державної та господарської діяльності<sup>1</sup>.

Основу європейського правового підходу до забезпечення екологічної безпеки формують ключові національні та міжнародні нормативно-правові акти, а також правові акти Європейського Союзу. До них, зокрема належать Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція, Aarhus Convention)<sup>2</sup>.

Правове регулювання екологічної безпеки в ЄС має системний характер і тісно взаємодіє з національним законодавством держав-членів. У науковій літературі підкреслюється необхідність гармонізації національного екологічного законодавства з правом ЄС, а також посилення ролі екологічної безпеки як складової права людини на безпечне та здорове довкілля<sup>3</sup>.

Ключовим нормативним актом, що регулює відповідальність за шкоду навколишньому середовищу у ЄС, є Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. Цей документ визначає правові механізми відшкодування шкоди, заподіяної діяльністю, що становить серйозну загрозу для довкілля або завдала прямої шкоди природним ресурсам, водам, ґрунтам та екосистемам. Директива встановлює обов'язок запобігати шкоді та компенсувати завданні збитки без необхідності судового провадження. У даній Директиві підкреслюється, що запобігання та усунення шкоди мають здійснюватися на основі принципу «забруднювач платить». Відповідно до цього принципу, суб'єкт, який здійснює діяльність, що завдає шкоди довкіллю або створює реальну загрозу її виникнення, несе фінансову відповідальність.

---

<sup>1</sup> Golovko, Liudmyla, Mareček, Lukáš (eds.): Contemporary Issues of International Environmental Law. Bratislava: Comenius University, Faculty of Law, 2025, p 435.

<sup>2</sup> Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making, and Access to Justice on Environmental Matters (Aarhus Convention) dated 25.06.1998. URL: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (дата звернення: 13.03.2026).

<sup>3</sup> Golovko, Liudmyla: The International Legal Protection of Environmental Human Rights. Bratislava: Comenius University, Faculty of Law, 2025, 153 p. P. 31.

Це стимулює таких суб'єктів вживати превентивних заходів та застосовувати практики мінімізації ризиків, що у свою чергу, знижує рівень завданої шкоди та фінансових витрат на її відшкодування<sup>4</sup>.

Наступним документом, який потребує уваги є Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року «Про захист довкілля за допомогою кримінального права та про заміну Директив 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС» встановлює мінімальні стандарти щодо визначення екологічних кримінальних правопорушень та відповідних покарань. Мета Директиви – ефективний захист довкілля, запобігання екологічним злочинам та забезпечення виконання екологічного законодавства ЄС. Зокрема, ч. 3 ст. 3 Директиви передбачає, що кримінальні правопорушення, перелік яких зазначено у статті, визнаються кваліфікованими, якщо спричиняють: – знищення або суттєву незворотну чи довготривалу шкоду екосистемам значного розміру або охоронюваним територіям; – значну незворотну чи довготривалу шкоду якості повітря, ґрунту чи води. Водночас, ч. 5 ст. 3 дозволяє державам-членам запроваджувати додаткові кримінальні правопорушення у національному законодавстві для посилення охорони довкілля, виходячи за межі мінімальних вимог Директиви<sup>5</sup>.

Правові механізми відповідальності за екологічну шкоду у праві Європейського Союзу поєднують цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність, ґрунтуючись на принципі «забруднювач платить» та превентивних підходах. Директива 2004/35/ЄС встановлює обов'язок запобігання та відшкодування шкоди, а Директива 2024/1203 ЄС визначає мінімальні стандарти кримінальної відповідальності за екологічні злочини та дозволяє державам-членам вводити додаткові заходи для посилення захисту довкілля. Такий комплексний підхід забезпечує ефективний захист екосистем і створює можливість для адаптації подібних механізмів в Україні<sup>6</sup>.

Хоча право Європейського Союзу встановлює комплексні механізми відповідальності за екологічну шкоду, їх реалізація на практиці стикається з низькою проблем. По-перше, складність оцінки шкоди та

---

<sup>4</sup> Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_965#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text) (дата звернення: 12.03.2026).

<sup>5</sup> Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (дата звернення: 12.03.2026).

<sup>6</sup> Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_965#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text) (дата звернення: 12.03.2026).

встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта та завданням збитків часто ускладнює притягнення винних до відповідальності. Такі труднощі особливо проявляються у випадках трансграничного забруднення та масштабних екологічних катастроф. По-друге, недосконалість національних систем правосуддя та відмінності в законодавчих підходах держав-членів ускладнюють застосування міжнародних норм і Директив. Наприклад, хоча Директива 2004/35/ЄС та Директива 2024/1203 ЄС встановлюють обов'язок запобігання, відшкодування шкоди та кримінальної відповідальності, деякі держави ще не мають повноцінних механізмів контролю та виконання цих положень. По-третє, фінансова та технічна складність відновлення довкілля часто перешкоджає ефективному застосуванню механізмів компенсації шкоди. Витрати на реабілітацію екосистеми, очищення ґрунту та водних ресурсів можуть бути надзвичайно високими, а міжнародні судові процеси – тривалими та ресурсозатратними<sup>7</sup>.

Аналіз європейського досвіду свідчить, що Україна може ефективно адаптувати національне законодавство та практику правозастосування до сучасних викликів у сфері екологічної безпеки. Перш за все, застосування принципу «забруднювач платить» та інтеграція положень Директиви 2004/35/ЄС дозволить створити систему запобігання та компенсації шкоди, завданої підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, що здійснюють діяльність з високим екологічним ризиком.

Використання норм Директиви 2024/1203 ЄС щодо кримінальної відповідальності за екологічні злочини дозволить підвищити ефективність державного контролю та забезпечить реальну відповідальність винних осіб за масштабні або довготривалі порушення екологічного законодавства. Запровадження спеціалізованих механізмів кримінальної та цивільної відповідальності, а також екологічного судочинства, сприятиме більш оперативному реагуванню на шкоду навколишньому середовищу<sup>8</sup>.

Крім того перспективним є використання міжнародних механізмів притягнення агресора до відповідальності за екологічні збитки, зокрема у контексті відновлення довкілля після збройної агресії. Досвід ЄС та

---

<sup>7</sup> Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (дата звернення: 12.03.2026).

<sup>8</sup> Golovko, L. (2024). International Legal Aspects of the Assessment of Environmental Damage Caused by Military Actions. Bratislava Law Review, 8(1), 99-110. <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.828> URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/828> (дата звернення 13.03.2026).

інших країн свідчить про необхідність розробки національних процедур оцінки шкоди, встановлення причинно-наслідкового зв'язку та визначення фінансових інструментів для компенсації збитків.

Для успішної інтеграції міжнародних та європейських механізмів в Україні важливим є такі кроки: приведення національного законодавства у відповідність до Директив ЄС та міжнародних стандартів; підготовка кваліфікованих кадрів у сфері екологічного права та правозастосування; розвиток інститутів екологічного правосуддя та спеціалізованих судових процедур; забезпечення ресурсної бази для відновлення пошкоджених екосистем та реалізації компенсаційних механізмів.

Проведений аналіз свідчить, що право Європейського Союзу сформувало комплексну систему правових механізмів відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу. Важливу роль у цій системі відіграють принципи превенції, пропорційності та «забруднювач платить», а також поєднання цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення.

Водночас практика застосування зазначених механізмів стикається з рядом труднощів, зокрема складністю оцінки екологічної шкоди, встановлення причинно-наслідкового зв'язку та наявності політичних і правових перешкод для притягнення держав до відповідальності, особливо в умовах збройних конфліктів.

Для України, яка зазнала значних екологічних втрат внаслідок збройної агресії, особливого значення набуває використання міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності. Гармонізація національного законодавства з правом ЄС, імплементація положень можуть сприяти формуванню ефективної системи відшкодування екологічної шкоди та забезпечення належного рівня екологічної безпеки.